

บทที่ ๓

หลักธรรมที่ส่งเสริมและเป็นปฏิปักษ์ต่อการบำรุงมารดา

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักธรรมที่ส่งเสริมและเป็นปฏิปักษ์ต่อการบำรุงมารดา บิดาในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้บุตรธิดาได้ทราบถึงหลักธรรมอันเป็นกุศล ควรแก่การส่งเสริมให้ บุตรธิดาได้นำมาประพฤติปฏิบัติ และหลักธรรมอันเป็นปฏิปักษ์ ควรละเว้น หลีกหนี ไม่เข้าไปยุ่ง เกี่ยว เพราะนำมาซึ่งความเสื่อมและความทุกข์ทั้งมวล ดังอธิบายต่อไปนี้

๓.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมต่อการบำรุงมารดาบิดา

๓.๑.๑ หลักความกตัญญู กตเวที

หลักกตัญญูกตเวทีเป็นหลักธรรมเบื้องต้นสำหรับทุกคนรวมถึงเยาวชนด้วย เยาวชน ต้องมีหลักธรรมนี้เป็นหลักธรรมประจำใจ เพื่อเตือนตนเองว่า ตนเองมีได้ก็เพราะมีบิดามารดาเป็นผู้ อุปการคุณก่อน และต้องตอบแทนท่านเสมอและทุกครั้งที่มีโอกาส นอกจากนี้ ยังต้องคำนึงถึงสิ่งที่มีอุปการคุณต่อตนในทุกๆด้านไม่ว่าจะเป็นบุคคลต่างๆเช่น พระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ ครู อาจารย์ และบุคคลรอบข้าง แม้ธรรมชาติก็ต้องคำนึงถึงเช่นกัน ดังพระดำรัสขององค์พระสัมมาสัม พุทธเจ้า ว่ามีบุคคล ๒ จำพวกที่หาได้ยากในโลกนี้ คือ บุพการี (ผู้ทำอุปการะก่อน) และ กตัญญู กตเวที (ผู้รู้อุปการะที่เขาทำแล้วทำตอบแทน)^๑ จึงเรียกบุคคลผู้มีกตัญญูกตเวที ว่าเป็นประเภท บุคคลผู้หาได้ยาก คำว่า "บุคคลหาได้ยากนั้น" คือ

๑. บุพการี ผู้ทำอุปการะต่อบุคคลอื่นมาก่อน

สถานะที่ท่านกำหนดไว้เป็นรูปแบบก็คือ มารดาบิดาเป็นบุพการีของบุตรธิดา อุปัชฌาย์อาจารย์ ครูเป็นบุพการีของศิษย์ พระราชมหากษัตริย์เป็นบุพการีของอาณาประชาราษฎร์ พระพุทธเจ้าเป็นบุพการีของพุทธบริษัท แต่ในขณะเดียวกัน โดยความหมายของธรรมแล้ว การ ปฏิบัติตนของบุคคลทั้งหลายนั้น มีอุปการะมีปฏิการะต่อกัน การที่บุคคลได้รับอุปการะจากบุคคล อื่นก่อนแล้ว ก็แสดงว่าบุคคลผู้นั้นก็เป็นบุพการีของเขา คือ ทำอุปการะต่อเขามาก่อน ถ้าหากว่าเขา มี ปฏิการะตอบ ก็ถือว่ามีความกตัญญูกตเวที แต่ตามปกติแล้วจะมีความยิ่งหย่อนอยู่เสมอ คนบางคน พูดยกกันว่า ทำคุณแก่คนไม่ขึ้นมีการสงเคราะห์ อนุเคราะห์ อุปการะ สนับสนุนคนมาเป็นอันมาก แต่ก็ ไม่มีใครตอบแทน หรือว่าตอบแทนก็เป็นการกระทำในลักษณะที่เสียไม่ได้ และที่สำคัญอย่างยิ่งคือ คนแต่ละฝ่ายที่จะทำด้วยความจริงใจต่อคนซึ่งตนอุปการะนั้น ยิ่งหาได้ยากมากยิ่งขึ้น

^๑ อร.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๔.

๒. กตัญญูทเวที บุคคลผู้รู้อุปการคุณของคนอื่นที่มีต่อตนแล้วตอบแทน

มุมมองของคนที่มีกตัญญูทเวทีนั้น จะต้องมองเห็นเป็นลักษณะการสืบทอดกันมา จากอดีตสู่ปัจจุบัน เรียกว่า ไม่มีท่านก็ไม่มีเราการที่มีเราก็เพราะมีท่าน และทยอยขึ้นไปเรื่อยๆ จากมารดาบิดาไปหาปู่ย่าตายาย จากปู่ย่าตายาย ไปหาทวดจากทวดไปหาระดับปู่ทวดและก็ขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงเรียกว่า "บรรพบุรุษ" อันที่จริงบรรพบุรุษนั้นเราก็ไม่ค่อยรู้จักท่าน คนแต่ละยุคแต่ละสมัยจะสามารถเชื่อมโยงบรรพบุรุษของเราขึ้นไปได้ก็ชั่วคนเท่านั้นเอง ต่อจากนั้นไปก็เชื่อมกันไม่ค่อยได้ แต่ท่านผู้รู้เหล่านั้นก็คือบรรพชนของเรา เช่น พระมหากษัตริราชเจ้าในอดีต มีอุปการคุณต่อคนในยุคในสมัยของท่าน ที่เป็นเหตุให้สืบทอดสิ่งดีงามมาถึงเรา ท่านเหล่านั้นก็เป็นบุพการีของเรา จะต้องอาศัยความความสำนึกรู้คุณของบรรพชน แล้วพยายามตอบแทน ด้วยการประพฤติตนเป็นคนดี มีคุณธรรม ด้วยการเลี้ยงดูปรนนิบัติทำบุญอุทิศกุศลไปให้แก่ท่าน เป็นต้น

ความกตัญญูทเวทีจึงเป็นเครื่องหมายของสัตบุรุษคือบุคคลผู้มีคุณธรรม สมดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงพระโพธิสัตว์ชื่อ สุวรรณสามคาบส ผู้มีความกตัญญูทเวที ปรนนิบัติมารดาบิดาของตนผู้มีจักขุบอดด้วยความเคารพ การกระทำดังกล่าวย่อมเป็นไปในทางแห่งความเจริญ แม้นักปราชญ์ทั้งหลายก็ยกย่องสรรเสริญว่า

"นรชนใด เลี้ยงดูมารดาหรือบิดาโดยธรรม แม้เทพดาทั้งหลายก็ย่อมช่วยแก้ไขนรชนผู้เลี้ยงมารดาบิดานั้น นรชนใดเลี้ยงมารดาหรือบิดาโดยธรรม นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมสรรเสริญนรชนนั้นทั้งในโลกนี้เอง เขาละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์"^๒

"ภิกษุทั้งหลาย เพราะมารดานั้นเป็นผู้มีอุปการะมาก แม้นบุตรจะวางมารดาไว้บนงอยบ่าขวา บิดาไว้บนงอยบ่าซ้าย ด้วยหมายจักทำตอบแทนแก่ท่าน พึงประทับประคองในอวัยวะทั้งปวง ทำการบำรุงท่านผู้ดำรงอยู่บนงอยบ่าทั้ง ๒ นั้นนั่นแล ด้วยกิจมีการอบกลืนเป็นต้น แม้มารดาบิดานั้น พึงนั่งถ่ายปัสสาวะและอุจจาระบนงอยบ่าทั้ง ๒ ของบุตรนั้นแล บุตรนั้นถึงทำอยู่อย่างนั้นตลอด ๑๐๐ ปี ก็ไม่อาจทำการตอบแทนแก่ท่านได้เลย แม้นบุตรพึงสถาปนาบิดาไว้ในความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิไชรั แม้อย่างนั้น ก็ไม่อาจทำตอบแทนได้เหมือนกัน"^๓

^๒ คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มงคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๕.

"ภิกษุทั้งหลาย กัณฺฐกโรตฺถ ยังมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธา ให้
สมาทานดำรงตั้งมั่นอยู่ในสัทธาสัมปทา ยังมารดาผู้ศรัทธาให้สมาทาน
ดำรงตั้งอยู่ในสัทธาสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้ตระหนี่ ให้สมาทานดำรง
ตั้งอยู่ในจาคสัมปทา ยังมารดาบิดาผู้มีปัญญาทรามให้สมาทานดำรง
ตั้งอยู่ในปัญญาสัมปทา ภิกษุทั้งหลาย ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้แล
ภิกษุทั้งหลาย จึงชื่อว่าป็นบุตรอันทำแล้ว ทำตอบแทนแล้ว และยังทำแล้ว
แก่มารดาบิดา"^๔

สรุปได้ว่า บุตรธิดาควรมีความกตัญญูทวนเวียนต่อมารดาบิดาในฐานะที่มารดาบิดาเป็น
ผู้ให้การอุปการะ ให้การศึกษา อบรมสั่งสอน ให้ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี เมื่อถึงคราวมี
คู่ครองได้จัดหาคู่ครองที่เหมาะสมให้และมอบทรัพย์สินสมบัติให้ไว้เป็นมรดก บุตรเมื่อรู้อุปการคุณที่
บิดามารดาทำไว้ย่อมตอบแทนด้วยการประพฤติตัวดี สร้างชื่อเสียงให้แก่วงศ์ตระกูล เลี้ยงดูท่าน
และช่วยท่านทำงานของท่าน และเมื่อล่วงลับไปแล้วก็ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน บุตรธิดาที่มี
ความกตัญญูทวนเวียน รู้จักตอบแทนคุณมารดาบิดา ถือว่าเป็นคนดี อันคนดีนั้นย่อมเป็นที่ปราถนา
ต้องการในที่ทุกหนทุกแห่งในทุกกิจการและในทุกยุคทุกสมัย บุตรธิดาที่มีความกตัญญูทวนเวียน
ต่อมารดาบิดาและผู้มีพระคุณ ย่อมเป็นที่น่ายกย่อง สรรเสริญ ควรค่าแก่ความรัก เกียรติ ศักดิ์ศรี และ
การยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น

๓.๑.๒ หลักพรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ คือ ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลัก
ความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหัวใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่า
ดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ^๕

พรหมวิหารธรรม จึงเป็นหลักธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐหรือผู้มีจิตใจหนักแน่น
มั่นคงในอารมณ์ ซึ่งเหมาะสำหรับผู้ที่ทำหน้าที่ในการปกครอง ในการอบรมสั่งสอน เพื่อทำให้สังคม
อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข พรหมวิหารธรรม ถือว่าเป็นหลักธรรมที่เป็นหลักใหญ่ของการ
ปกครองในชีวิตครอบครัว เพราะครอบครัวนั้น ถือว่าเป็นตัวอย่างของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์
และเป็นความสำคัญที่เกิดร่วมกันในครอบครัว ในทางพุทธศาสนา มารดาบิดาท่านเปรียบเสมือน
พรหมของบุตร อธิบายได้ดังต่อไปนี้

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖
(กรุงเทพมหานคร : เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดัก, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๑.

๑. **เมตตา** หมายถึง ความรักใคร่ ความปรารถนาดีอยากให้บุตรมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่บุตร หมายความว่า มารดาบิดามีความรักใคร่ปรารถนาให้บุตรมีความสุข ความรักความปรารถนาดีของท่านที่มีต่อบุตรนั้นถือว่าเป็นความรักที่บริสุทธิ์ เป็นคุณธรรมที่ดีของเมตตา ด้วยมารดาบิดารักบุตร หวังดีต่อบุตร ยินดีในความดำรงอยู่เป็นอยู่ด้วยดีของบุตร อยากให้ชีวิตของบุตรเจริญงอกงาม มีความสุข ปราศจากโรคภัย ความรักความปรารถนาดีนี้เป็นไปโดยมารดาบิดามีได้หวังที่จะใช้ชีวิตร่างกายของบุตรเป็นที่เสวยสุขเวทนา และถึงแม้ชีวิตของบุตรจะไม่เป็นเงื่อนไขช่วยคำนวณความมั่นคงถาวรแห่งตัวตนของท่าน ท่านก็ยังคงรักและหวังดี เอาใจใส่ในการที่จะให้บุตรดำรงชีวิตอยู่ด้วยดี มารดาบิดาที่มีความรักที่ประกอบไปด้วยเมตตาต่อบุตร เป็นความรักที่สูงกว่าความรักทั่วไปโดยมิได้มุ่งหวังสิ่งตอบแทนใดๆทั้งสิ้น^๖

๒. **กรุณา** หมายถึง ความสงสาร มารดาบิดาจะเกิดความสงสารเมื่อเห็นบุตรตกอยู่ในความทุกข์ลำบากก็อยากจะช่วยให้บุตรพ้นจากความทุกข์นั้น โดยมารดาบิดาจะรู้สึกเป็นทุกข์ร้อน ห่วงใยบุตรเมื่อเห็นบุตรมีความทุกข์หรือผิดหวัง เมื่อมารดาบิดาทราบว่าบุตรมีปัญหาหรือเกิดมีปัญหาขึ้น มารดาบิดายังมีความทุกข์กายทุกข์ใจมากกว่าบุตรเป็นเท่าตัว แต่ปัญหาดังนั้น ท่านก็พร้อมที่จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านั้นให้กับบุตรด้วยความเต็มใจ ไม่เห็นแก่ความเหนื่อยลำบาก ไม่ว่าจะปัญหาความทุกข์ของบุตรทั้งทางร่างกายและจิตใจก็ตาม

ความกรุณาคือความสงสาร ถือว่าเป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้มารดาบิดาเป็นผู้ที่เสียสละพร้อมที่จะทำทุกอย่างเพื่อช่วยเหลือบุตรให้ได้รับความสุข ซึ่งคุณธรรมข้อนี้ แสดงให้เห็นว่ามารดาบิดาจะต้องมีฐานคุณธรรมเรื่องเมตตาสูงส่งเป็นอย่างมาก จนสามารถมองเห็นสภาพชีวิตของบุตรเป็นเช่นกับตน เพราะฉะนั้น เมื่อมารดาบิดาเห็นบุตรมีความทุกข์ ก็ทนไม่ได้ที่เห็นบุตรเป็นเช่นนั้น จะต้องหาทางช่วยเหลือในทันทีเท่าที่จะสามารถช่วยได้ การสงสารบุตรของมารดาบิดา จะเห็นได้จากช่วงที่บุตรของตนคลอออกจากครรภ์ของมารดาแล้วนั้น ทั้งมารดาบิดาก็ดีใจปลาบปลื้มใจว่าเราได้บุตร คอยทะนุถนอมประคับประคองบุตรของตนตลอดมา แม้บุตรจะเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างไรก็คอยเฝ้าปฏิบัติรักษาสุดแต่โรคภัยไข้เจ็บของบุตรนั้นเห็นควรจะหายด้วยประการใด ก็ปฏิบัติรักษาด้วยประการนั้น ไม่มีการละทิ้ง

๓. **มุทิตา** หมายถึง ความยินดี มารดาบิดาย่อมมีจิตพลอยยินดีกับบุตรเมื่อประสบความสำเร็จ ความก้าวหน้าด้วยความจริงใจ เช่น เมื่อบุตรสอบเข้าทำงานได้หรือได้เลื่อนยศถาบรรดาศักดิ์ มารดาบิดาก็พลอยยินดี มีความสุขไปกับบุตรด้วย เมื่อมารดาบิดามีคุณธรรมข้อนี้ถือว่าเป็นผู้ที่มีจิตใจกว้างขวางต่อบุตร การแสดงออกซึ่งความยินดีแก่บุตรของตน เช่น บุตรต้องการสิ่งใดอันไม่สุควรวิสัยที่มารดาบิดาจะหามาได้แล้ว มารดาบิดาก็หาให้ด้วยความยินดี เช่น จัดหา

^๖ ไสว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๔๒), หน้า ๑๔๓.

เครื่องนุ่งห่มหรือเครื่องประดับประดาตกแต่งร่างกายเป็นต้น เมื่อบุตรมีวัยควรแก่การศึกษาเล่าเรียน มารดาบิดาก็จะนำบุตรไปฝากโรงเรียน เพื่อให้บุตรได้เล่าเรียนจะได้เกิดความรู้ ความฉลาดและความสามารถ เมื่อบุตรสอบได้ชั้นที่ตนเรียน มารดาบิดาก็จะดีใจว่าบุตรของเราสอบได้ดังนี้ เมื่อบุตรสำเร็จการศึกษาชั้นสูงสุดของโรงเรียน และได้มีการงานทำ งานที่ทำนั้นเป็นหลักฐานมั่นคงด้วยแล้ว มารดาบิดาก็จะปลาบปลื้มดีใจเป็นทวีคูณอีกหลายเท่า

๔. อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย ความวางใจเป็นกลาง^๗ อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง หมายความว่า มารดาบิดาจะมีจิตพิจารณาเห็นสิ่งที่บุตรกระทำตามความเป็นจริง ไม่มีจิตลำเอียงที่เรียกว่า อคติ ไม่ฝักใฝ่ไปทางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ในการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูบุตรจะต้องมีความเที่ยงตรง ชื่อตรง ถูกต้องตามครรลองคลองธรรม มารดาบิดาจะต้องมีจิตใจที่หนักแน่นต่อการอบรมสั่งสอนเลี้ยงดูบุตร เช่น เมื่อบุตรทำความผิดหรือทะเลาะกัน มารดาบิดาต้องวางใจเป็นกลาง เพื่อให้มีการพิจารณา วินิจฉัย ตัดสิน และให้บุตรปฏิบัติหรือได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม เมื่อบุตรสมควรต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของเขา^๘ ในการตัดสินเรื่องใดๆก็ตามมารดาบิดาจะต้องพิจารณาใคร่ครวญด้วยปัญญา มีเหตุผลอย่างถูกต้องด้วยความเที่ยงธรรม ใช้สติปัญญาพิจารณาข้อเท็จจริงอย่างถูกต้องประกอบไปด้วยเหตุผลและปฏิบัติด้วยความสุจริตรอบคอบ เพื่อความถูกต้องและรักษาความยุติธรรมไว้ได้ โดยเฉพาะในข้อนี้เกี่ยวกับบุตร คือเมื่อบุตรบรรลุนิติภาวะควรแก่การเป็นผู้ใหญ่ได้แล้ว หากเป็นบุตรชายมารดาบิดาก็หาภรรยาให้ หากเป็นบุตรหญิงมารดาบิดาก็หาสามีให้ตามฐานะและสกุลของตน เมื่อบุตรมีครอบครัวเป็นผู้ใหญ่สามารถปกครองตนเองได้แล้ว มารดาบิดาก็หมดความห่วงใย ไม่ต้องปกครองและรับผิดชอบเหมือนแต่ก่อน ด้วยพ้นจากภาวะในการปกครองและรับผิดชอบดังกล่าว

สรุปได้ว่า มารดาบิดาเป็นผู้มีพรหมวิหารในบุตรธิดาทั้งหลายครบ ๔ อย่าง คือ มีเมตตา ความรักปรารถนาที่จะบุตรธิดาอยู่ดีมีสุข มีกรุณา ความเวทนาสงสารปรารถนาที่จะให้บุตรธิดาพ้นทุกข์ มีมุทิตา ความพลอยยินดีที่บุตรธิดาได้ดีมีความสุขความเจริญ และมีอุเบกขา มีใจเป็นกลางต่อบุตรธิดา ไม่เอนเอียงฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง มีความรักให้แก่บุตรธิดาทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน หลักพรหมวิหาร ๔ ประการ จึงเป็นหลักคุณธรรมอันประเสริฐของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดา แต่ในบางกรณีมารดาบิดาไม่อาจใช้เมตตา กรุณา หรือมุทิตา เพราะจะทำให้เกิดความเสียหาย เช่น อาจจะเสียหายแก่ชีวิตของบุตรธิดาเอง หรือเสียธรรม ในกรณีอย่างนั้นจะต้องรู้จักวางอุเบกขา โดยเฉพาะในกรณีที่

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๒๒๕.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), จากสุขในบ้านสู่ความเกษมสันต์ทั่วสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๕.

เกี่ยวกับความรับผิดชอบ คือ มารดาบิดามีอุเบกขา เมื่อบุตรธิดาสมควรต้องรับผิดชอบการกระทำของตน เช่น บุตรธิดาทำความผิด บุตรทะเลาะกัน มารดาบิดาก็จะวางตัวเป็นกลาง เพื่อให้มีการพิจารณา วินิจฉัย ตัดสิน และให้บุตรธิดาปฏิบัติหรือได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม

๓.๑.๓ หลักสังคหัตถ์ ๔

สังคหัตถ์ ๔ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในความสามัคคี การเอื้อเพื่อเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างก็อิงอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งก็หมายถึงความเสียสละของสมาชิกในสังคมนั้นๆ ถือว่าเป็นการปฏิบัติตนตามสิทธิและหน้าที่อย่างถูกต้องสมควร โดยเฉพาะเมื่อเราอยู่ร่วมกัน จะต้องมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเสียสละและจริงใจอย่างยิ่งเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจของกันและกัน ไว้ให้อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีความรัก ความสามัคคี ซึ่งหลักการสงเคราะห์นั้นก็คือ ผู้ให้ยอมเป็นที่รักของผู้รับ คนที่พูดจาไพเราะอ่อนหวาน ย่อมมีเสน่ห์สำหรับผู้ฟัง ผู้ทำคุณประโยชน์ก็ย่อมเป็นที่เคารพของผู้ที่ได้รับประโยชน์ ผู้ที่วางตนเสมอต้นเสมอปลายย่อมมีเพื่อนฝูงคบค้าสมาคมมาก หลักธรรมดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นข้อหลักในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมารดาบิดากับบุตรให้ดีขึ้น เพราะถ้าขอบเขตการสงเคราะห์เริ่มจากกลุ่มชนภายในครอบครัว เช่น มารดาบิดา สามี ภรรยา บุตร คนใช้ ข้าทาสบริวาร แล้วขยายขอบเขตให้กว้างออกไปยังเพื่อนบ้านและสังคมในที่สุด^๕

หลักธรรมสังคหัตถ์ ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทาน หมายถึง การให้ คือ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปันความสุขให้แก่กันและกัน และต่อบุคคลในครอบครัวคือ สามีและภรรยา ต้องมีความเสียสละ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ให้แก่กันและกัน บิดามารดาต้องมีความเอื้อเพื่อมีความเสียสละต่อบุตร ช่วยเหลือบุคคลในครอบครัวด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้ ความเข้าใจและแนะนำสั่งสอนศิลปวิทยาต่างๆ

การให้ หรือการสละแบ่งปันสิ่งของของตน เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นนั้น ผู้ให้ย่อมมีวัตถุประสงค์ในการให้ต่างกัน กล่าวคือ

๑) บางคนให้ทานเพราะประสบเข้า

๒) บางคนให้ทานเพราะความกลัว

๓) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว

๔) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เขาก็ให้แก่เรา

๕) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี

๖) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร

^๕ ส.ไว มาลาทอง, คู่มือการศึกษาจริยธรรม, หน้า ๑๔๕.

๗) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป

๘) บางคนให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต^{๑๑}

อีกอย่างหนึ่ง

๑) บางคนให้ทานเพราะชอบ

๒) บางคนให้ทานเพราะความขัง

๓) บางคนให้ทานเพราะความหลง

๔) บางคนให้ทานเพราะความกลัว

๕) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า พ่อและปู่เคยให้ทาน เคยทำทาน เราไม่ควรให้วงศ์ตระกูลเก่าแก่เสื่อมหายไป

๖) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เราให้ทานนี้แล้ว หลังจากตายแล้ว จักไปเกิดสุคติโลกสวรรค์

๗) บางคนให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ จิตย่อมผ่องใส เกิดความชื่นชมโสมนัส

๘) บางคนให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต^{๑๒}

การให้ที่เรียกว่าทานในสังคหัตถุนี้ หมายถึงการให้เพื่อสงเคราะห์ อนุเคราะห์ และบูชาคุณ ผู้รับเจตนาของการให้อยู่ที่ต้องการยึดเหนี่ยวน้ำใจผู้รับเป็นสำคัญ^{๑๓}

๒. ปิยวาจา หรือ เปยยวัชระ วาจาเป็นที่รัก วาจาสุดคิมน้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้ง คือ กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจงใจให้นิยมตามในทางที่ดีงาม หมายถึง ไม่ว่าจะเป็นการพูดจากันระหว่างสามีภรรยา บิดามารดากับบุตรหรือบุตรกับบิดามารดาก็ตาม ควรกล่าววาจาด้วยถ้อยคำที่น่ารัก เป็นที่รัก กล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวาน อ่อนโยน กล่าวด้วยความจริงใจ ด้วยสัจจะ กล่าวให้เกิดความสามัคคี และเกิดไมตรีต่อกัน กล่าวในสิ่งที่เป็นประโยชน์เพื่อเป็นการรักษาน้ำใจซึ่งกันและกัน เหมาะสมกับกาลเทศะ ไม่กล่าวคำหยาบคาย ไม่กล่าวคำที่จะทำให้เกิดการขัดใจกันต่อบุคคลภายในครอบครัว การพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวานและประกอบไปด้วยเมตตาจิต ถือว่าเป็นเรื่องของความเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

๓. อัตถจริยา การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม กล่าวคือ สามีและภรรยา

^{๑๑} อกุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๑/๒๕๓.

^{๑๒} อกุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๒๕๔-๒๕๕.

^{๑๓} ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์ และวิธาน สุชีวคุปต์, หลักการดำรงชีวิตในสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๖,

(กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๑๖๐.

รวมถึงบุตร ต้องประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการในสิ่งที่เป็นประโยชน์ แก่กันและกันและผู้อื่น เป็นการแบ่งเบาภาระของกันและกันในครอบครัว การทำตนให้เป็นคนดีมีประโยชน์ คือตั้งตนอยู่ในความดี และทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น ซึ่งมีวิธีการอยู่หลายวิธี เช่น การศึกษาอบรม และการฝึกฝนตนด้วยกำลังกาย ปัญญาและความคิด เพื่อพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่น ส่วนการทำสิ่งที่มีประโยชน์แก่กัน หมายถึง การทำตนให้เป็นคนใจกว้าง เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว ทั้งนี้การบำเพ็ญประโยชน์จะต้องไม่ปฏิบัติตนให้เป็นภัยหรือเบียดเบียนแก่บุคคลภายในครอบครัว และสิ่งสำคัญก็ต้องเป็นไปเพื่อผู้อื่นจริงๆมิใช่จำกัดเฉพาะตน หรือญาติผู้ใกล้ชิด พระพุทธเจ้าทรงเน้นการทำประโยชน์ที่เป็นโลกัตถจริยา คือการทำประโยชน์แก่บุคคลในวงกว้าง

๔. สمانัตตตา หมายถึง ความดีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอต้นเสมอปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอในชนทั้งหลาย และเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะ บุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี เคารพต่อผู้อื่น ไม่แสดงอาการเย่อหยิ่งจองหอง หรือดูหมิ่นไม่ถือตนว่าเป็นใหญ่ รู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่นได้ คือ การวางตัวให้สมกับฐานะ เรามีฐานะเป็นอะไร เช่น เป็นสามีภรรยา เป็นบิดามารดา เป็นบุตร เป็นต้น ก็วางตัวให้เหมาะสมกับฐานะที่เป็น อย่าเย่อหยิ่งจองหองเกินฐานะ อย่าปล่อยตัวให้ต่ำด้อยน้อยหน้าเกินพอดี ต้องวางแผนแบบเป็นกันเอง และทำตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีถูกต้องตามศีลธรรมจริยธรรมแก่บุคคลในครอบครัว ความหมายทั่วไปคือความมีจิตใจมั่นคง คงเส้นคงวา รู้จักวางตนเหมาะสมแก่ฐานะและภาวะ รู้จักร่วมสุขร่วมทุกข์กับบุคคลในครอบครัวรวมถึงญาติมิตรและคนทั่วไป ไม่เย่อหยิ่งจองหองเกินตัว เคยเคารพนับถือใครก็เคารพนับถือตลอดไป ไม่ว่าคนนั้นจะตกทุกข์ได้ยากอย่างไรหรือมีมืออย่างไร ก็ยังเคารพนับถืออย่างนั้น ไม่แสดงอาการอย่างอื่น

สรุปได้ว่า บุตรธิดาจึงควรมีหลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้ เป็นแนวทางแห่งการนำมาประพฤติปฏิบัติต่อครอบครัว เพื่อสร้างความรัก ความสามัคคีต่อกันในครอบครัวรวมไปถึงบุคคลอื่นในสังคม โดยบุตรธิดาควรรู้จักการให้ทาน การเสียสละ รู้จักการมีสัมมาวาจา พุดจาไพเราะอ่อนหวาน รู้จักบำเพ็ญประโยชน์ตนเพื่อประโยชน์สุขของส่วนรวม และรู้จักกระทำตนเป็นคนดีต่อมารดาบิดา และต่อผู้อื่นอย่างเสมอต้นเสมอปลาย บุตรธิดาใดปฏิบัติได้ดังนี้ถือว่าเป็นผู้มีสังคหวัตถุธรรม เป็นเครื่องนាំจิตใจ

๓.๑.๔ หลักฆราวาสธรรม ๔

ฆราวาสธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับผู้ครองเรือน คุณธรรมสำหรับฆราวาสสำหรับการครองเรือน หรือการมีชีวิตอยู่อย่างคล้อยตามนั้นจำเป็นที่จะต้องมีความประพฤติปฏิบัติและมีวิถีชีวิตที่เปี่ยมไปด้วยคุณธรรม ซึ่งอย่างน้อยก็เป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐาน เป็นคุณธรรมที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปในชีวิตประจำวัน หากเราขาดคุณธรรมประการนี้แล้ว ชีวิตย่อมไม่พบกับความสุข โดยเฉพาะ

ความสุขของการอยู่ร่วมกันในสังคม เพราะการอยู่ร่วมกันกับคนอื่นๆหนึ่ง สองคน สามคน หรือมากกว่านั้น จะคงอยู่อย่างดีต้องอาศัยระเบียบวินัยและคุณธรรม จะขาดประการใดประการหนึ่งไปเสียมิได้ และสิ่งสำคัญของการอยู่ร่วมกันก็คือ การเสียสละ การบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ การรู้จักช่วยเหลือผู้อื่น นรนาสาธรรม ถือว่าเป็นหลักสำคัญในการครองชีวิตคู่ เป็นหลักประกันครอบครัวไว้มิให้แตกสลาย ผู้ครองเรือนต้องตระหนักอยู่เสมอและต้องสร้างสรรค์ให้เกิดมีขึ้นในตนด้วย^{๓๓} ความปรารถนาของผู้ครองเรือน ย่อมปรารถนาที่จะให้ชีวิตในครอบครัวมีความราบรื่น ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยก หรือทะเลาะกัน ตามหลักนรนาสาธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. **สัตยจะ** คือ ความซื่อสัตย์ ความจริง ต้องมีความซื่อสัตย์และซื่อตรงต่อคู่ชีวิตของตน มีความรับผิดชอบ มีความจริงใจต่อคู่ครอง ซื่อสัตย์ต่อตนเอง จริงใจ พุดจริง ทำจริง จะทำอะไรก็ให้เป็นที่ยอมรับไว้วางใจได้ ไม่ฝืนทำชั่วทั้งปวงและซื่อสัตย์ต่อผู้อื่น โดยเฉพาะคู่ชีวิตของเรา ไม่ประพฤติผิดใจคู่ครอง ไม่โกหกหลอกลวง มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ มีความรับผิดชอบ ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่พึงตามตามสัจจะแห่งธรรม อยู่กันอย่างเปิดเผย ให้ทั้งสองฝ่ายมองเห็นกันชัดเจน ไม่มีอะไรเป็นความลับ อันตนจะพึงปิดบังแก่กัน ครอบครัวที่สามีภรรยาไม่จริงใจซื่อสัตย์ต่อกัน จะหาความสุขไม่ได้เลย ทำให้สมาชิกภายในครอบครัวคือบุตรพลอยได้รับผลกระทบไปด้วย ก่อให้เกิดปัญหาทางครอบครัวหลายประการตามมา สำหรับความซื่อสัตย์ของบิดามารดาที่มีต่อบุตร ย่อมมีความสำคัญอย่างยิ่งในการอบรมสั่งสอนบุตรให้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรม การที่จะให้บุตรเชื่อฟังคำพูดของผู้เป็นบิดามารดา ตั้งอยู่ในโอวาทของบิดามารดานั้น บิดามารดาจะต้องเป็นคนมีสัจจะ พุดจริง ทำจริง ให้บุตรเห็นเป็นตัวอย่าง เมื่อเวลาอบรมสั่งสอน จะทำให้บุตรเชื่อฟังได้โดยง่าย^{๓๔}

๒. **ทมะ** คือ ความข่มใจ การรู้จักฝึกตนเองให้ข่มใจไม่ให้โกรธ อย่าเป็นคนงูวาม คิดแล้วจึงทำ จึงพูดเสมอ เมื่อได้รับข่าวอะไรมาจากใครหรือจากที่ไหน ก็ต้องคิดทบทวนให้รอบคอบว่ามีความจริง มีความน่าเชื่อถือหรือไม่ ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์ไร้เหตุผล รู้จักบังคับควบคุมตนเองได้ รู้จักปรับตัวและแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นอยู่เสมอ ข่มใจไม่ให้หลงมัวเมาในสิ่งที่ไม่ดี สิ่งที่จะเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบสุขขึ้นในครอบครัว ในขณะที่เดียวกันต้องหาทางแก้ไขปรับปรุงสิ่งที่คนทำลงไปให้ดียิ่งขึ้นไปอีก ไม่ว่าจะเป็นในด้านความประพฤติหรือด้านการทำมาหากินเลี้ยงชีวิตในครอบครัว สิ่งใดที่เห็นว่าเป็นสิ่งไม่ดี ต้องข่มใจที่จะไม่ทำ ข่มใจที่จะไม่ให้เกิด ข่มใจ

^{๓๓} พระราชวิสุทธิโมลี (ทองดี สุรเดโช ป.ธ. ๙), **หลักธรรมสำหรับพัฒนาจริยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑๒.

^{๓๔} พระครูวิวัชรธรรมโกศล (ชัชวาลย์ ธมฺมวฑฺฒโน), **ยี่หื้อของคน**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๙), หน้า ๔๒.

ในสิ่งที่เป็นอบายมุขอันจะนำมาซึ่งความหายนะสู่ครอบครัว^{๔๕} การที่มารดาบิดาและบุตรธิดารู้จักฝึกฝนตนเองให้ข่มใจในทุกกรณีและทุกเหตุการณ์ เป็นการสร้างสันติสุขให้บังเกิดขึ้นในครอบครัว เช่น เมื่อบุตรทำความผิด มารดาบิดาต้องรู้จักข่มใจ ไม่ลงโทษบุตรก่อนโดยไม่ได้สอบถามความจริงว่าเกิดจากสาเหตุใด บุตรก็ต้องรู้จักข่มใจไม่โกรธท่าน ไม่เป็นคนว่าความเอาแต่ใจ จนกลายเป็นคนไร้เหตุผล ควรจะรับฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดาด้วยความเคารพ ไม่ได้เถียง ไม่แสดงอาการไม่พอใจในมารดาบิดา เป็นต้น

๓. **ขันติ** คือ ความอดทน ต้องมีความอดทนต่อความยากลำบากที่เกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกับคนอื่น อดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่เกิดขึ้นในครอบครัว อดทนต่อความยากลำบากในการประกอบอาชีพ การเลี้ยงดูบุตร และญาติพี่น้องที่อยู่ในครอบครัว อดทนต่อทุกสิ่งทุกอย่างที่สร้างความลำบาก ขัดเคืองให้เกิดขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ อดทนต่ออุปสรรคต่างๆที่ผ่านเข้ามาในชีวิตคู่ ต้องเป็นผู้ที่มีความเข้มแข็ง สามารถกล้าเผชิญกับปัญหาต่างๆด้วยจิตใจที่มั่นคง ไม่ยอมแพ้อุปสรรคไม่อ่อนแอ จะทำให้มีความสุขเกิดขึ้นในครอบครัวได้^{๔๖} บุตรธิดาผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในชีวิตควรมีขันติคือความอดทนต่อการบำรุ้งมารดาบิดาให้มาก เช่น อดทนต่อการปรนนิบัติดูแลบำรุ้งมารดาบิดา อดทนต่อคำสอน คำบ่นคำของมารดาบิดา เป็นต้น เพราะการที่มารดาบิดาอบรมพร่ำสอน บ่นคำต่อว่าบุตรเป็นบางครั้งก็ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ด้วยหวังเพียงให้บุตรเติบโตขึ้นเป็นคนดีมีคุณธรรมจริยธรรมอันดีงาม อันจะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต

๔. **จาคะ** คือ ความเสียสละ เสียสละทรัพย์สินเงินทอง ไม่หวงแหนของกินของใช้ต่างๆแม้กับคู่ครองของตนเอง เสียสละความสุขส่วนตัวให้กับผู้อื่น ซึ่งเป็นผู้มีพระคุณ ผู้ที่อยู่ในความดูแลรับผิดชอบ ผู้ที่ด้อยโอกาส ผู้ที่มีฐานะยากจนลำบากยิ่งกว่าเรา อย่าทำตนเป็นคนคับแคบจงสร้างรื้อบ้านด้วยความรักจากคนข้างเคียง ด้วยการแบ่งปันกันกินเสมอ^{๔๗}

จากการศึกษาพบว่า บุตรธิดาควรจะเป็นผู้มีจาคะ การเสียสละต่อมารดาบิดา เช่น เสียสละเวลามาดูแลปรนนิบัติท่าน เสียสละปัจจัย ๔ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษามามอบให้แก่ท่าน เป็นต้น การกระทำความดีนี้แม่เป็นภิกษุ พระพุทธรูปก็ทรงอนุญาตให้เสียสละแบ่งปันสิ่งของอันจำเป็นบางอย่างแก่มารดาบิดาได้ ดังตรัสในมาตาปิตุโปสกสูตรว่า

"บุคคลเป็นบรรพชิต ก็ชื่อว่าอุปการะมารดาบิดาได้ แม้เธอถือ

สลาภาและสลาภาตอันถึงแล้วแก่ตนเข้าไปในบ้าน ถือเอายา

^{๔๕} พระครูวิจิตรธรรมโกศล (ชัชวาลย์ ฐมฺมวฑฺฒโน), ยี่หื้อของคน, หน้า ๔๓.

^{๔๖} ชัชวาลย์ อัดพัฒน รัส. และวิธาน สุชีคุปต์ ผศ., หลักการดำรงชีวิตในสังคม, หน้า ๑๖๗.

^{๔๗} พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญานันทภิกขุ), รักลูกให้ถูกทาง, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ป.ป.), หน้า ๒๓.

และกัณฑ์ให้แก่มารดาบิดาแล้ว ส่วนคนที่ขบถบิดา ทำกัณฑ์แล้ว ทำที่อยู่สำหรับมารดาบิดานั้น จำเดิมแต่นั้น ก็ปรนนิบัติ (มารดา บิดา) เนื่องนิตย์ ก็ขอให้ปักขิกกัณฑ์ เป็นต้น อันตนได้แล้วแก่มารดา บิดานั้นแล้ว ส่วนคนที่ขบถบิดาเมื่อได้ (บิดาขบถ) ก็บริโภคน้ำ เมื่อ ไม่ได้ ก็ไม่บริโภคน้ำ ก็วันที่ได้ภิกษาของท่านมีน้อย วันที่ไม่ได้มี มากกว่า เธอได้ผ้าวัสสาวาสิก (ผ้าจำนำพรรษา) หรือผ้าชนิดใดชนิด หนึ่งแม้อื่น ก็ให้แก่มารดาบิดานั้นนั่นแล^{๔๔}

สรุปได้ว่า หลักฆราวาสธรรม ถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญต่อบุตรธิดาในการใช้ชีวิต แบบภทท์สถ์ของผู้ครองเรือน เพราะหากบุตรธิดาขาดคุณธรรมตามหลักฆราวาสธรรมแล้ว ย่อมทำ ให้การใช้ชีวิตครองเรือนไม่สมบูรณ์ ไม่เจริญ ไม่ประสบความสำเร็จในชีวิต ฉะนั้นบุตรธิดาพึงควร มีหลักฆราวาสธรรมดังกล่าว คือ มีสัจจะซื่อสัตย์ต่อมารดาบิดาและบุคคลอื่น มีทมะ ความข่มใจ ไม่ โมโห มีสติรอบคอบอยู่เสมอ มีขันติ ความอดทน อดกลั้นต่ออุปสรรคนานาประการ และมีจาคะ เสียสละตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ส่วนรวม

๓.๑.๕ หลักทิส ๖

หลักธรรมทิส ๖ หมายถึง บุคคลประเภทต่างๆที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมจุ ทิสที่อยู่รอบตัว^{๔๕} หลักทิส ๖ นี้ปรากฏในสิงคาลกสูตร อันเป็นพระสูตรที่ว่าด้วยการประทานโอวาท เกี่ยวกับการไหว้ทิสแก่ มานพ (เด็กหนุ่ม) ชื่อว่า สิงคาลกะ ความโดยย่อจากพระสูตรนี้มีดังนี้ คราว หนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวนาราม ใกล้เมืองราชคฤห์ เช้าวันหนึ่งเสด็จสู่เมืองรา ชคฤห์เพื่อบิณฑบาต ได้ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมานพมีผ้าเปื้อกมีผมเปื้อก ประครองอัญชลีไหว้ ทิสทั้ง ๖ อยู่ จึงตรัสถามว่าทำไมจึงไหว้ทิส มานพกราบทูลว่าบิดาของเขาเมื่อจวนจะสิ้นชีวิตได้สั่ง ไว้ว่าให้ไหว้ทิสทั้งหลาย เขาเคารพเชื่อฟังคำสั่งของบิดามารดาจึงออกมาไหว้ทิสแต่เช้าทุกวัน พระ ศาสตราตรัสว่าในวินัยของพระอริยะ (ระเบียบปฏิบัติของผู้ที่เจริญแล้ว) เขาไม่ไหว้ทิสกันอย่างนี้ เมื่อ สิงคาลกมานพทูลถามว่าเขาไหว้ทิสกันอย่างไร จึงตรัสว่า คุณก่อนคบคิดบุตร ถ้าอย่างนั้น ท่านจงฟัง จงตั้งใจฟังให้ดี เราจักกล่าว สิงคาลกมานพกราบทูลน้อมรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า อริยสาวก (สาวกของพระอริยะ) ละกรรมกิเลส ๔ ได้ แล้ว ไม่ทำบาปโดยฐานะ ๔ และไม่เสพทางเสื่อมแห่งโคตรัพย์ ๖ ประการ อริยสาวกนั้นปราศจาก ความชั่ว ๑๔ ดังกล่าวได้แล้ว เป็นผู้ปกปิด (ปฏิบัติชอบ) ทิสทั้ง ๖ ชื่อว่าเพื่อชัยชนะในโลกทั้งสอง

^{๔๔} คณะกรรมการแผนกค้ำรามหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒, หน้า ๒๑๘.

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๕.

คือโลกนี้และโลกหน้า เมื่อตายไปก็จะเข้าสู่สุคติโลกสวรรค์...ดูก่อนคหบดีบุตร กौरยสาวกเป็นผู้ปกปิดทิศทั้ง ๖ อย่างไร ท่านพึงทราบทิศ ๖ เหล่านี้ คือ พิงทราบมารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า (ปุรัตติมทิศ) ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา (ทักษิณทิศ) ภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิศ) มิตรเป็นทิศเบื้องซ้าย (อุตตรทิศ) คนรับใช้คนงานและลูกจ้างเป็นทิศเบื้องต่ำ (เหฏฐิมทิศ) สมณพราหมณ์คือพระสงฆ์ผู้ทรงศีลเป็นทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ)^{๒๐}

คหบดีบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบ

๒. จักทำกิจของท่าน

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล

๔. จักประพฤติดนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำชั่ว

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา

๔. หาภรรยา (สามี) ที่สมควรให้

๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร^{๒๑}

คหบดีบุตร มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า บุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่า กุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร ศิษย์พึงบำรุงอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ลูกขึ้นยืนรับ

๒. เข้าไปคอยรับใช้

๓. เชื้อฟาง

๔. คูแลปรนนิบัติ

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพ

^{๒๐} คุณ โทจันทร์, พุทธศาสนากับสังคมและวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๖๕-๑๗๐.

^{๒๑} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. แนะนำให้เป็นคนดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดี
๔. ขกย่องให้ปรากฏในมิตรสหาย
๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย

คหบดีบุตร อาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวา ศิษย์บำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องขวานั้นเป็นอันชื่อว่าศิษย์ได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร สามิพึงบำรุงภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลังโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ให้เกียรติยกย่อง
๒. ไม่ดูหมิ่น
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. มอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามิด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
๓. ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. รักษาทรัพย์ที่สามิหามาได้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง^{๒๒}

คหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง สามิบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์สามิด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องหลังนั้นเป็นอันชื่อว่าสามิปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. การให้ (การแบ่งปันสิ่งของให้)
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก

^{๒๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๔.

๓. ประพุดิตนให้เป็นประโยชน์

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. ไม่พุดจาหลอกหลวงกัน

มิตรสหายผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร^{๒๓}

กหบดีบุตร มิตรผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย กุลบุตรบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อม อนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้นเป็นอันชื่อว่ากุลบุตรได้ปิดป้อง ทำให้ เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

กหบดีบุตร นายพึงบำรุงทาสกรรมกร ผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ โดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง

๒. ให้อาหารและค่าจ้าง

๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วย

๔. ให้อาหารมีรสแปลก

๕. ให้หยุดงานตามโอกาส

ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์ นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการ คือ

๑. ดิ้นขึ้นทำงานก่อนนาย

๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนาย

๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้

๔. ทำงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญ^{๒๔}

^{๒๓} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๒๑๔-๒๑๕.

^{๒๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๑๕.

ทหบดีบุตร ทาสกรรมกรผู้เป็นทิสเบื่องต่ำ นายบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ทิสเบื่องต่ำนั้นเป็นอันชื่อนายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ทหบดีบุตร กุลบุตรพึงบำรุงสมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื่องบน โดยหน้าที่ ๕ ประการคือ

๑. จะทำสิ่งใด ก็ทำด้วยเมตตา
๒. จะพูดสิ่งใด ก็พูดด้วยเมตตา
๓. จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับ
๕. ถวายปัจจัยเครื่องยังชีพ

สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื่องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการ คือ

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
๖. บอกทางสวรรค์ให้^{๒๕}

ทหบดีบุตร สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิสเบื่องบน กุลบุตรบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้แล ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิสเบื่องบนนั้นเป็นอันชื่อนายได้ปิดป้อง ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสจบลงแล้ว สิงคาลกมาณพทูลสรรเสริญพระธรรมเทศนาว่า แจ่มแจ้งจริงๆเหมือนหางของทีที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง จุดไฟให้สว่างในที่มืด ครั้นแล้วสิงคาลกมาณพก็แสดงตนเป็นอุบาสกขอถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต

สรุปได้ว่า ในหลักธรรมทิส ๖ มารดาบิดานั้นท่านได้ยกไว้เป็นทิสเบื่องหน้า เพราะมารดาบิดาเป็นผู้ให้กำเนิดแก่บุตร เป็นผู้สร้างและผู้อุปถัมภ์ เลี้ยงดูบุตร พยายามที่จะสั่งสอนให้บุตรเป็นคนดี ด้วยเหตุนี้เองมารดาบิดาจึงมีพระคุณอันยิ่งใหญ่ต่อบุตร สมควรที่บุตรจะพึงกระทำตอบแทนคุณ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า การบำรุงมารดาบิดา สามารถกระทำได้ ๒ ประการ คือ

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๒/๒๑๖.

๑) การบำรุงมารดาบิดาทรงกาย ได้แก่ การอุปฐากอย่างต่ำ การบำรุงมารดาบิดาทรงกายนั้น ได้แก่ การจัดหาข้าวปลาอาหาร และเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มให้แก่ท่าน เป็นต้น เป็นการบำรุงเลี้ยงดูและให้ความสุขทางร่างกายแก่ท่าน อันนับว่าเป็นอามิสบูชา

๒) การบำรุงทางด้านจิตใจนั้น ได้แก่ การเลี้ยงดูน้ำใจท่าน โดยทำตนเป็นผู้เชื่อฟัง ตั้งอยู่ในคำสั่งสอนโดยเคารพ ทั้งเป็นผู้หาโอกาสทำให้ท่านเป็นผู้มีจิตใจเจริญดำรง ตั้งมั่น ในศรัทธา ศีล จาคะและปัญญา การบำรุงทางใจของมารดาบิดา ถือเป็น ปฏิบัติบูชา

๓.๑.๖ หลักการระ ๖

การระ ๖ ได้แก่ ความเคารพนับถือ การแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบุคคลหรือสิ่งที่ควรเคารพนอบน้อม เป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญู ความเคารพในบุคคลที่ควรแก่การเคารพ เช่น พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ หรือญาติผู้ใหญ่ ตลอดถึงความเคารพในสิ่งมีชีวิต ย่อมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ผู้มีความเคารพ

ในทางพระพุทธศาสนา การระมี ๕ ประการ^{๒๖} คือ

๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสดา
 ๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
 ๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
 ๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
 ๕. มีความเคารพ ความยำเกรงในกันและกัน
- อีกประการหนึ่ง การระ ๖ ประการ^{๒๗} ได้แก่
๑. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระศาสดา
 ๒. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระธรรม
 ๓. มีความเคารพ ความยำเกรงในพระสงฆ์
 ๔. มีความเคารพ ความยำเกรงในการศึกษา (สิกขา)
 ๕. มีความเคารพในความไม่ประมาท
 ๖. มีความเคารพในการต้อนรับ

ความเคารพเป็นหลักธรรมที่สอนให้มองเห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้อื่น ตลอดจนสิ่งอื่น ๆ แล้วปฏิบัติต่อบุคคลหรือสิ่งนั้น โดยถูกต้องและเหมาะสมด้วยความจริงใจจัดว่าเป็นอุดมมงคลอย่างยิ่ง^{๒๘} พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงให้พระภิกษุสงฆ์ทำความเคารพกันตามลำดับ

^{๒๖} อนุ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๐๑/๓๔๓-๓๔๔.

^{๒๗} อนุ.ญก. (ไทย) ๒๒/๔๐/๔๕๒.

^{๒๘} พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๘/๘.

พรรษา คือผู้บวชภายหลังให้ความเคารพต่อผู้บวชก่อน^{๒๕} เป็นตัวอย่างให้สังคมไทยต่างเคารพกันตามหลักธรรมทศ ๖ อันเป็นหลักธรรมสำคัญ เช่น บิดามารดา ครูอาจารย์ ภรรยาสามี มิตรสหาย บ่าวนาย พระภิกษุสงฆ์คฤหัสถ์^{๒๖} ความเคารพนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญ เป็นเหตุนำมาซึ่งความเจริญและความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน^{๒๗}

สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ว่าด้วยความเคารพทั้ง ๕ และ ๖ ประการนี้ เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้มีบุคลิกลักษณะที่ดีมีความกตัญญูต่อบิดา มารดาบิดา โดยบุคลิกลักษณะที่มีความเคารพ ยำเกรงต่อมารดาบิดาอย่างจริงใจ โดยไม่หวังเพียงสิ่งหนึ่งประการใดจากท่านเชื่อว่าเป็นผู้มีความเคารพต่อมารดาบิดาอย่างแท้จริง เพราะการมีความเคารพนั้นไม่ใช่เพียงแต่การกราบไหว้หรือคำนับกันตามมารยาทสังคมนั้น แต่การระหรือเคารพที่แท้จริงเป็นคุณสมบัติทางใจ เป็นความตระหนักถึงความสำคัญด้วยความซาบซึ้งจากจิตใจ

๓.๑.๖ หลักสมชีวิธรรม ๔

หลักสมชีวิธรรม เป็นการกล่าวถึง พื้นฐานอันสำคัญของครอบครัว อันมีหลักธรรมของคู่ชีวิต ที่จะทำให้อุสมรสมีชีวิตสอดคล้องกลมกลืนกัน เป็นพื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้อยู่ครองกันได้ยืนยาว เรียกว่า สมชีวิธรรม ๔ ประการ^{๒๘} ได้แก่

๑. **สมศรัทธา** มีศรัทธาสมกัน เคารพนับถือในลัทธิศาสนา สิ่งที่เกิดการบูชา แนวความเชื่อ หรือหลักการต่างๆตลอดจนแนวความสนใจอย่างเดียวกัน หนักแน่นเสมอกัน หรือปรับเข้าหากัน ลงกันได้ เช่น ความเชื่อถือลัทธิศาสนา ความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย และความคิดนิยมในคุณค่าหรือมีความยึดถือในสิ่งเดียวกันตลอดจนความดงามต่าง ๆ เมื่อสามีภรรยาที่มีทัศนคติค่านิยมที่ไม่ขัดแย้งกัน ย่อมทำให้ชีวิตคู่มีความราบรื่นมั่นคง เพราะทั้งสองฝ่ายมีความคิดเห็นลงรอยกัน สามารถปรับตัวเข้าหากันได้ง่าย สำหรับสามีภรรยาที่มีความคิดเห็นไม่ตรงกันก็ต้องปรับความคิดเห็นให้ประสานกันเป็นการถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน มิฉะนั้นแล้วจะทำให้เกิดความขัดแย้ง และความแตกแยกภายในครอบครัว พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์ละความยึดมั่นถือมั่น แม้ในทิฏฐิของตน (ทิฏฐุปาทาน) เพราะเป็นสิ่งที่ขัดขวางมิให้ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น ฉะนั้นสามีภรรยาจะต้องมีศรัทธาสมกัน จึงจะเป็นฐานของความมั่นคงในชีวิตสมรส

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

^{๒๖} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๗๒๒/๒๑๒-๒๑๖.

^{๒๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๑/๑๒๔-๑๒๖.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕.

๒. สมศีลา มีศีลเสมอกัน มีความประพฤติ ศีลธรรม จรรยา มารยาท พื้นฐานการอบรม พอเหมาะสมสอดคล้อง ไปกันได้หมายถึง มีความประพฤติที่ใกล้เคียงกัน ไม่แตกต่างกันจนถึงกับเข้ากันไม่ได้ หากสามิภรรยาที่มีความประพฤติที่แตกต่างกันก็จะทำให้เกิดความรังเกียจและดูถูกกันได้ เพราะทนรับพฤติกรรมของอีกฝ่ายหนึ่งไม่ได้ ถึงแม้ว่าแต่ละคนย่อมมีพฤติกรรมใดไม่เป็นที่ยอมรับของผู้อื่น ก็ควรละเสีย เช่นสามิมืออุปนิสัยใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ใช้เงินทองเกินความจำเป็น ส่วนภรรยาเป็นคนประหยัด มัธยัสถ์ เห็นคุณค่าของเงินทอง ลักษณะเช่นนี้จะทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นในครอบครัว สามิจึงควรที่จะต้องปรับปรุงตัวเองให้ละพฤติกรรมนั้นเสีย เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในครอบครัว เมื่อสามิภรรยาที่มีความประพฤติที่เสมอกัน ก็จะส่งผลให้ชีวิตการครองเรือนมีความสุข

๓. สมจาคา มีจาคะเสมอกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความโอบอ้อมอารี ความมีใจกว้าง ความเสียสละ ความพร้อมที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น พอกลมกลืนกัน ไม่ขัดแย้งบีบคั้นกัน การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เผื่อแผ่โอบอ้อมอารี มีจิตใจกว้างขวางเหมือนกัน ก็จะสร้างไมตรีต่อกันทั้งสองฝ่าย หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นผู้มีจิตใจคับแคบ ตระหนี่ถี่เหนียวและอีกฝ่ายหนึ่งมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งทั้งทางความคิดและพฤติกรรม การมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับครอบครัว เมื่อสามิภรรยาจะต้องเกี่ยวข้องกับผู้อื่นทั้งในครอบครัวและทางสังคมมากมาย หน้าที่ของครอบครัวจะต้องให้การสงเคราะห์บุตรหลานตลอดจนญาติพี่น้อง เพราะฉะนั้นสามิภรรยาจะต้องพัฒนาตนเองให้มีจาคะเสมอกัน พร้อมทั้งจะให้ความช่วยเหลือไม่ขัดแย้งซึ่งกันและกัน การมีความเสียสละที่เสมอกัน (สมจาคา) การรู้จักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ถือว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญในการทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข คู่สมรสที่ปรารถนาการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและมั่นคงจะต้องเลือกสรรคู่สมรสที่มีลักษณะของการเป็นผู้รู้จักให้ เช่นเดียวกับตน การรู้จักให้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งสำหรับการครองเรือน เพราะจะเป็นการแสดงออกถึงความมีน้ำใจทั้งดงามและเสียสละนั่นเอง ในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของคำว่า จาคะ แปลว่า การสละ ซึ่งหมายถึงความมีน้ำใจ เป็นการให้ที่ประกอบด้วยศรัทธา หิริ (ความละอาย) จึงเป็นการให้ที่เป็นกุศล

๔. สมปัญญา มีปัญญารู้เหตุ รู้ผล รู้ตน เข้าใจซึ่งกันและกัน อย่างน้อยพูดกันรู้เรื่อง^{๓๓} การรู้จักเหตุ รู้จักผลสามารถแยกแยะดีชั่ว ใ้ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ สามิภรรยาที่เป็นคนมีเหตุผลเหมือนกันย่อมตัดสินใจต่าง ๆ ด้วยเหตุผล ไม่เอาอารมณ์หรือความรู้สึกส่วนตัวไปตัดสิน ทุกเรื่องสามารถตกลงกันได้ด้วยเหตุผล ทำให้ยอมรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ความสำคัญของสามิภรรยาจะต้องมีความเสมอกันในเรื่อง

สรุปได้ว่า การที่บุตรธิดารู้จักเลือกคู่ครองที่ดีตามหลักสมชีวิธรรมทั้ง ๔ ประการ คือมีศรัทธา ความเลื่อมใสในบุญกุศล คุณงามความดีเหมือนกัน มีศีลธรรมจริยธรรมอันดีงามเหมือนกัน มี

^{๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, หน้า ๔๕.

การให้ทานเสียสละเหมือนกัน และเป็นผู้มีปัญหา สัมมาทิฐิเสมอกันนั้น เป็นการสนองคุณตามเจตนารมณ์ของมารดาบิดาอีกทางหนึ่ง ด้วยมารดาบิดาท่านปรารถนาดีต่อบุตรธิดา จึงได้จัดแจงเรื่องของคู่ครองให้ และถือเป็นหน้าที่ของมารดาบิดาที่มีต่อบุตรธิดาตามหลักในพระพุทธศาสนา การจัดหาคู่ครองที่ดีที่เหมาะสมให้บุตรธิดานั้น มารดาบิดาหวังเพียงให้บุตรธิดามีคู่ครองที่ดี มีความสุขในครอบครัวเมื่อแต่งงานไปแล้ว อีกทั้งยังเป็นการช่วยดำรงวงศ์ตระกูล ให้มีเกียรติ ศักดิ์ศรี และรักษาทรัพย์มรดกของมารดาบิดาที่มอบให้แก่บุตรธิดาให้เจริญยิ่งขึ้นไป

๓.๒ หลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อการบำรุงมารดาบิดา

บุตรอกตัญญู คือ บุตรที่ไม่รู้จักบุญคุณของผู้มีพระคุณ และไม่รู้จักตอบแทนพระคุณของมารดาบิดา ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนของมารดาบิดา เป็นต้น บุตรอกตัญญูย่อมปฏิบัติตามหลักธรรมที่เป็นปฏิบัติต่อการบำรุงมารดา ซึ่งเป็นหลักธรรมฝ่ายอกุศล เป็นสิ่งที่ไม่ดีงาม ไม่เหมาะสมและไม่ถูกต้อง ไม่ใช่สิ่งที่บุตรธิดาจะพึงนำประพฤติปฏิบัติ ดังจะได้กล่าวถึงหลักธรรมเหล่านั้นต่อไปนี้

๓.๒.๑ อกุศลมูล ๓

อกุศลมูล ๓ คือ รากเหง้าของอกุศล, ต้นตอของความชั่ว^{๓๔} แบ่งออกเป็น ๓ ประการ โโลภะ (ความอยากได้) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) และ โมหะ(ความหลง) อธิบายได้ดังนี้

๑. โโลภะ ความโลภ เป็นกิเลสชนิดที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า หิวกระหายหรือทะเยอทะยานอยาก หวงแหวน ชอบสะสม เห็นแก่ตัว ตลอดจนยึดมั่นถือมั่นในตัวเอง ความโลภจะมีลักษณะอยากได้ อยากมี อยากเป็น โดยไม่เลือกว่าควรหรือไม่ควร บุคคลเมื่อมีความโลภอยู่ในใจ มีอาการกระวนกระวายอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้เป็นคนเห็นแก่ตัว อยากได้ไม่มีสิ้นสุด ไม่สามารถข่มใจไม่ให้อยากได้ เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียงของตนเองและผู้อื่น เพราะประพฤติตามความอยากในใจ เช่น อยากมีอำนาจ อยากได้ทรัพย์สมบัติ อยากรับประทานอาหารไม่รู้จักประมาณ และอยากในกามคุณ จนลืมนึกถึงคุณงามความดี ลิ้มภาวะและฐานะของตน ส่วนสาเหตุที่ทำให้เกิดความละโมภโลภมาจากค้นหา คือ ความทะยานอยากแบ่งออกเป็น ๓ ประการ คือ

๑) กามตัณหา หมายถึง ความทะยานอยากในกาม ความอยากได้กามคุณ คือสิ่งสนองความต้องการทางประสาททั้ง ๕ เป็นโรคร้ายทางใจชนิดหนึ่งเพราะเบียดเบียนหรือบีบคั้นจิตใจให้เกิดความต้องการต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๗๑.

๒) ภาวคันหา หมายถึง ความทะยานอยากในภพ ความอยากในภาวะของตัวตนที่จะได้ เป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง อยากเป็น อยากคงอยู่ตลอดไป ความใคร่อยากที่ประกอบด้วยภวทฤษฎีหรือสัตตทฤษฎี (ความเห็นว่าเป็นเที่ยงถาวร)

๓) วิภวคันหา หมายถึง ความทะยานอยากในวิภพ ความอยากหลุดพ้นจากสภาพเดิม ๆ ซึ่งเป็นสิ่งไม่พึงประสงค์สำหรับตนเอง จนทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อหน่าย อึดอัดตนเอง เป็นต้น ซึ่งเป็นความอยากในความพราดพ้นไปแห่งตัวตนจากความเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งอันไม่ปรารถนา อยากทำลาย อยากให้ดับสูญ เป็นความใคร่วิภวทฤษฎีหรืออุจเจตทฤษฎี (ความเห็นว่าเป็นขาดสูญ)^{๓๕}

๒. โทสะ ความโกรธ หมายถึง กิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า เคืองแค้น ขัดเคือง ไม่สบอารมณ์ ชอบความข้อยยับ ตลอดจนมองโลกในแง่ร้าย มีลักษณะเป็นคนคร่ำครวญ ความโกรธเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ย่อมรู้ว่าเป็นสิ่งไม่ดีต่อตนเองและผู้อื่น ดังคำว่า โกรธคือโง่ โมโหคือบ้า เกลียดหน้าเขา เท่ากับจุดไฟเผาตัวเอง แต่ก็มีคนเป็นจำนวนมาก มักถูกความโกรธครอบงำ และมีนิสัยมักโกรธ คนเราเมื่ออยู่ด้วยกัน ลื่นกับพินยอมกระทบกันเป็นเรื่องธรรมดา เพราะคนเรามีความแตกต่างกัน แม้จะรักชอบกันปานใดก็ตาม เมื่อเรามองต่างมุมกัน และต่างยึดมั่นในความคิดเห็นของตนมาก การมองต่างกันนั้น ก็จะเริ่มเกิดการถกเถียงกัน เมื่อตกลงกันไม่ได้ก็จะทะเลาะกันที่สุดในที่สุด เป็นการทำลายความรู้สึกที่มีต่อกัน ทำลายความรักความผูกพันที่เคยมีให้กัน ค่อย ๆ จางหายไปจนหมดสิ้น

๓. โมหะ ความหลง เป็นกิเลสที่ทำให้จิตเกิดอาการเป็นต้นว่า ลุ่มหลง มัวเมา เบาปัญญา ตลอดจนความพิสว งงงวย ถ้าครอบงำบุคคลใด บุคคลนั้นก็ไม่สามารถสร้างความสำเร็จให้แก่ตนเอง ซ้ำยังเป็นเหตุนำความเสื่อมเสียมาสู่ตนเองและสังคม มีปรากฏในมงคลสูตรเรื่องพระโมคคัลลานะ ผู้มีโมหะหลงผิด ที่มาในอรรถกถาสัทธกชาดก มีใจความว่า ในครั้งอดีตกาลเป็นบุรุษคนหนึ่งในเมืองพาราณสี หลงเชื่อคำของภรรยาที่ต้องการจะฆ่ามารดาบิดาของตน นำท่านทั้งสอง ไปด้วยยานน้อย ในเวลาถึงกลางดง จึงกล่าวว่า "พวกโจรอยู่ ณ ที่นี้ ฉันทจกลงไป" จึงวางเชือกไว้ ในมือของบิดา ลงไปทำอาการดุจพวกโจรตั้งขึ้นแล้ว โยขมารดาบิดา ท่านทั้ง ๒ นั้น เว้นจากการเห็นรูป เพราะเป็นผู้เสียจักขุ จำบุตรไม่ได้ จึงคร่ำครวญเพื่อประโยชน์แก่บุตรอย่างเดียวกันว่า "ลูก พวกโจรซื้อโน้นกำลังฆ่าเราทั้ง ๒ เจ้าจงหลีกไปเสีย เขาคิดว่า "มารดาบิดานี้ถูกเราโยขอยู่ ยังคร่ำครวญเพื่อประโยชน์แก่เราฝ่ายเดียว เราทำกรรมไม่สมควร "ดังนี้แล้ว ปล่อยท่านทั้ง ๒ นวดมือและเท้า พูกว่า "แม่และพ่อ โจรหนีไปแล้ว" จึงนำกลับมายังเรือนของตนตามเดิมอีก ด้วยกรรมนั้น เขาไหม้ในนรกสิ้นเวลาช้านาน ด้วยวิเศษวิบาก ถูกโจรทุบให้ละเอียดยาวถึงความตายตลอด ๑๐๐ อดภาพ

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๓.

ในอัฐภาพที่สุด เป็นพระมหาโมคคัลลานะถูกพวกโจรประหารด้วยกำลังแห่งกรรมนั้นนั่นแล
ปรินิพพานแล้ว^{๓๖}

สรุปได้ว่า บุตรธิดาผู้ประเสริฐพึงหลีกเลี่ยงจากอกุศลมูลทั้ง ๓ ประการนี้ เพราะเป็น
สาเหตุที่มาขัดขวางมิให้บุคคลประพฤติกุณงามความดี เนื่องจากบุคคลที่มีความโลภ ความโกรธ
และความหลง จะกลายเป็นคนที่ขาดพรหมวิหารธรรม ไม่มีความเมตตา กรุณา รักใคร่ต่อผู้อื่น และ
ไม่ต้องการที่จะช่วยเหลือผู้อื่น และบุคคลที่ลุ่มหลงในทางที่ผิดนั้น ย่อมจะไม่รู้จักบาป บุญ คุณ และ
โทษ ไม่รู้จักความดี ความชั่ว และไม่มีความกตัญญู กตเวทิต่อมารดาบิดาและผู้มีพระคุณ

๓.๒.๒ อบายมุข ๖

อบายมุข ๖ คือ ช่องทางของความเสื่อม, ทางที่นำไปสู่ความพินาศ, เหตุย่อยยับแห่ง
โภคทรัพย์^{๓๗} บุตรธิดาพึงหลีกเลี่ยงจากอบายมุข ๖ ข้อเหล่านี้ ก็เพราะว่าเป็นเหตุให้ตนประสบกับ
ความเสื่อมต่างๆ เช่น เสื่อมทรัพย์ เสื่อมสุขภาพ เสื่อมชื่อเสียงเงินทอง กลายเป็นคนอกตัญญูต่อบิดา
มารดาและผู้มีพระคุณ ไม่มีคนให้ความเคารพนับถือ เป็นต้น อบายมุข ๖ ประการ มีดังต่อไปนี้

๑. คิมนำเมา การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความ
ประมาทมิโทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) เสื่อมทรัพย์ทันตาเห็น
- ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- ๔) เป็นเหตุให้เสียชื่อเสียง
- ๕) เป็นเหตุให้ไม่รู้จักอาย
- ๖) เป็นเหตุทอนกำลังปัญญา^{๓๘}

๒. เทียวกลางคืน การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเสลากลางคืนมี
โทษ ๖ ประการนี้ คือ

- ๑) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาดน
- ๒) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษานุตรภรรยา
- ๓) เชื่อว่าไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- ๔) เป็นที่สงสัยของคนอื่นด้วยเหตุต่างๆ

^{๓๖} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล
เล่ม ๒, หน้า ๒๑๕-๒๑๖.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕.

^{๓๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๘/๒๐๒-๒๐๓.

๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องไม่เป็นจริง

๖) ทำให้เกิดความลำบากมากหลายอย่าง^{๓๕}

๓. **เที่ยวดูมหรสพ** การหมกมุ่นในเที่ยวดูมหรสพมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) มีราที่ไหน (ไปที่นั่น)

๒) มีการขับร้องที่ไหน (ไปที่นั่น)

๓) มีการประโคมที่ไหน (ไปที่นั่น)

๔) มีเสภาที่ไหน (ไปที่นั่น)

๕) มีการบรรเลงที่ไหน (ไปที่นั่น)

๖) มีเถิดเทิงที่ไหน (ไปที่นั่น)^{๔๐}

๔. **เล่นการพนัน** การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๖ ประการนี้ คือ

๑) ผู้ชนะข่มก่อเวร

๒) ผู้แพ้ยอมเสียทรัพย์ที่เสียไป

๓) เสียทรัพย์ทันตาเห็น

๔) ถ้อยคำที่เป็นพยานในศาล ก็เชื่อถือไม่ได้

๕) ถูกมิตรอำมาตย์ดูหมิ่น

๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่าชายผู้นี้เป็นนักเลงการพนันไม่สามารถจะเลี้ยงดูภรรยาได้^{๔๑}

๕. **คบคนชั่วเป็นมิตร** การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตรมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

๑) เขามีนักเลงการพนันเป็นมิตรสหาย

๒) เขามีนักเลงเจ้าชู้เป็นมิตรสหาย

๓) เขามีนักเลงเหล้าเป็นมิตรสหาย

๔) เขามีคนหลอกลวงเป็นมิตรสหาย

๕) เขามีคนโกงเป็นมิตรสหาย

๖) เขามีโจรเป็นมิตรสหาย^{๔๒}

๖. **เกียจคร้านทำงาน** การหมกมุ่นในความเกียจคร้านมีโทษ ๖ ประการนี้ คือ

^{๓๕} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๕/๒๐๓.

^{๔๐} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๐/๒๐๓-๒๐๔.

^{๔๑} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๑/๒๐๔

^{๔๒} ทิ.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๒/๒๐๔-๒๐๕.

- ๑) มักอ้างว่า หนาวเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- ๒) มักอ้างว่า ร้อนเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- ๓) มักอ้างว่า เย็นเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- ๔) มักอ้างว่า เวลาเช้าเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- ๕) มักอ้างว่า หิวเกินไป แล้วไม่ทำงาน
- ๖) มักอ้างว่า กระจายเกินไป แล้วไม่ทำงาน^{๔๓}

สรุปได้ว่า บุตรธิดาพึงผู้หวังความเจริญก้าวหน้าในการดำเนินชีวิต พึงห่างไกลจากอบายมุขทั้ง ๖ ประการนี้ เพราะเป็นทางแห่งความฉิบหาย ความเสื่อมและความหายนะทั้งมวล หากความเจริญมิได้ บุตรธิดาผู้หลงมัวเมาในอบายมุข ย่อมทำลายทรัพย์สมบัติที่หามาได้ และทำลายตระกูล ฉะนั้นบุตรธิดาผู้มีความกตัญญูควรหนีต่อมารดาบิดา ควรหลีกเลี่ยงจากอบายมุขเหล่านี้ เพราะนอกจากจะทำให้ผู้หลงมัวเมา กลายเป็นคนอกตัญญูไม่รู้อุปการะคุณของมารดาบิดาแล้ว ยังจะทำลายอนาคตของบุคคลนั้นไปในที่สุด

๓.๒.๓ อคติ ๔

อคติ ๔ คือ ฐานะอันไม่พึงทำ, ทางความประพฤติที่ผิด, ความไม่เที่ยงธรรม, ความลำเอียง^{๔๔} อคติเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่ยังมีกิเลส ซึ่งจะต้องมีด้วยกันทุกคน เพราะปกติคนเราจะทำอะไรก็ตาม มักจะคิดถึงประโยชน์ของตนเอง ญาติพี่น้อง หรือพวกพ้องก่อนเสมอ ซึ่งการกระทำในลักษณะเช่นนี้เป็นสาเหตุทำให้ความถูกต้องอยู่เหนือความถูกต้อง ความผิดอยู่เหนือความถูกหรือเห็นผิดเป็นชอบ พระพุทธศาสนาแบ่งอคติ ออกเป็น ๔ ประเภท ตามพื้นฐานของจิตใจ คือ

๑. ฉันทาคติ ความลำเอียงเพราะรักใคร่ หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอ้างเอาความรักใคร่หรือความชอบพอกัน ซึ่งมักเกิดกับตัวเอง ญาติพี่น้อง และคนสนิทสนม การแก้ไขฉันทาคติต้องทำให้เป็นกลางโดยการปฏิบัติต่อทุกคนให้เหมาะสมเหมือน ๆ กัน

๒. โทสาคติ ความลำเอียงเพราะไม่ชอบเกลียดชัง หรือโกรธแค้น หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะความโกรธ หรือลู่อ่านาโทสะ การแก้ไขโทสาคติทำได้ด้วยการทำให้หนักแน่น รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา และพยายามแยกส่วนเรื่องส่วนตัวกับเรื่องงานออกจากกัน

๓. โมหาคติ ความลำเอียงเพราะความไม่รู้ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรมเพราะสะเพร่า ความไม่ละเอียดถี่ถ้วน รีบตัดสินใจก่อนพิจารณาให้ดี วิธีแก้ไขทำได้โดยการเปิดใจกว้าง ทำให้ใจสงบ มองงโลกในแง่ดี และยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น

^{๔๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๕๓/๒๐๕.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๘.

๔. ภัยาคติ ความลำเอียงเพราะกลัว หมายถึง การทำให้เสียความยุติธรรม เพราะมีความหวาดกลัวหรือเกรงกลัวอันตราย วิธีแก้ไขทำได้ด้วยการพยายามฝึกให้เกิดความกล้าหาญ โดยเฉพาะความกล้าหาญทางจริยธรรม คือกล้าคิด กล้าพูดในสิ่งที่ดีงาม บุคคลเช่นนี้ สัตบุรุษทรงยกย่องสรรเสริญว่าเป็นผู้ศุภผ่องในบริษัท^{๔๕}

สรุปได้ว่า อคติ ๔ นับได้ว่าเป็นอันตรายอย่างยิ่งสำหรับสมาชิกทุกคนในครอบครัว โดยเฉพาะกับบุตรธิดา ไม่ควรมีอคติต่อมารดาบิดาและพี่น้อง เพราะอคติทั้ง ๔ เป็นเหตุนำไปสู่การขาดความสามัคคี อันนำไปสู่ความแตกแยกกันในครอบครัว และนำไปสู่การทำชั่วทั้งปวง สมดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ ๑ (ความลำเอียง) ๔ ประการนี้ การถึงอคติ ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ บุคคลยอมถึง ๑. ฉันทาคติ (ลำเอียงเพราะชอบ) ๒. โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ๓. โมหาคติ (ลำเอียงเพราะหลง) ๔. ภัยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว) ภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ ๔ ประการนี้แล บุคคลใดละเมิดความชอบธรรม เพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภัยาคติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อม จุลฉดงจันทรข้างแรมฉะนั้น"^{๔๖}

๓.๒.๔ ปมาทธรรม

ปมาทธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความประมาท สิ่งที่เป็นต้นเหตุของความอกตัญญู อีกประการหนึ่ง คือ ความประมาท คำว่า ปมาท คือ ความมัวเมา, ละเลย, เลินเล่อ^{๔๗} ความเลินเล่อ ความลืมหืม ความเผลอ ความไม่เอาใจใส่ ความลืมนสติ ความประมาท หมายถึง การปล่อยจิต การส่งเสริมการปล่อยจิตไปในกายทุจริต ในวจีทุจริต ในมโนทุจริต หรือในเบญจกามคุณ การทำโดยไม่เคารพ การทำไม่ให้เกิดต่อ การทำที่ไม่มั่นคง ความประพฤติย่อหย่อน ความทอดทิ้งธุระ ความไม่เสพ ความไม่เจริญ การไม่ทำใ้มาก ความตั้งใจไม่จริง ความไม่มั่นประกอบความไม่ประมาทในการบำเพ็ญสภาพธรรมที่เป็นกุศลธรรม ความประมาท กิริยาที่ประมาท ภาวะที่ประมาท บุคคลที่ประมาท ย่อมไม่ใส่ใจในความกตัญญูด้วยปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น และย่อมพลาดโอกาสแห่งความเจริญก้าวหน้าในชีวิตและหน้าที่การงานที่ผู้อื่นจะช่วยเหลือได้ เพราะเมื่อไม่เคยช่วยเหลือผู้อื่น ย่อมไม่ได้รับการช่วยเหลือตอบ

ดังนั้น บุตรธิดาควรมีความไม่ประมาท คือ การอยู่ด้วยสติและปัญญา หมายถึง การดำเนินชีวิตโดยมีสติเป็นเครื่องกำกับความประพฤติปฏิบัติและการกระทำทุกอย่าง ระวังระวังตนเองและคอยชักเตือนผู้ประมาท ไม่ให้หลงก้าวถลาลงไปในทางเสื่อม ตลอดทั้งเพียรพยายามในการแสวงหาโอกาสสำหรับความดีงามและความเจริญก้าวหน้า ตระหนักในสิ่งที่พึงทำและพึงละเว้น

^{๔๕} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๐/๓๒.

^{๔๖} อจ.จตุกก (ไทย) ๒๑/๑๓/๒๕.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๖๖.

ใส่ใจสำนักอยู่เสมอในหน้าที่อันจะต้องรับผิดชอบ โดยเฉพาะหน้าที่ความรับผิดชอบของความเป็น
บุตรที่ดีอันพึงมีต่อมารดาบิดา บุตรธิดาควรตระหนักถึงพระคุณของท่านให้มาก ไม่ปล่อยปะละเลย
ต่อการบำรุงท่าน ไม่กระทำการสิ่งที่ไม่ดีศีลธรรม จริยธรรม กระทำตนเป็นคนดีให้มารดาบิดาภาคภูมิใจ
ในตัวบุตร เมื่อกระทำได้ดีดังกล่าวนี้นี้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต

๓.๒.๕ มานะ ๕

มานะ ๕ คือ ความถือตัว, ความสำคัญตนเป็นอย่างนั้นอย่างนี้^{๔๘} ได้แก่

๑. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญว่าเลศกว่าเขา
๒. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๓. เป็นผู้เลศกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๔. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๕. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๖. เป็นผู้เสมอเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา
๗. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลศกว่าเขา
๘. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเสมอเขา
๙. เป็นผู้เลวกว่าเขาสำคัญตัวว่าเลวกว่าเขา^{๔๙}

บุคคลผู้มีมานะถือตัว สำคัญตัวผิด ว่าดีเลศกว่าผู้อื่นโดยไม่ยอมรับฟังความเห็นอัน
ชอบของผู้อื่น ย่อมนำมาซึ่งความหายนะ และความเสื่อมทั้งปวง ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงสอน
ไม่ให้พุทธบริษัทเป็นผู้มีมานะ ทิฏฐิ แม้แต่เป็นเพศบรรพชิต ก็ไม่ควรถือตัวว่าเป็นสมณเพศผู้เลศ
กว่ามารดาบิดาแล้วไม่ดูแลปรนนิบัติท่าน เพราะแม้เป็นภิกษุก็สามารถกระทำบำรุงมารดาบิดาได้ ดัง
ตรัสไว้ในมاتاปิตุโปสกสูตรว่า "บุคคลผู้เป็นบรรพชิต ก็ชื่อว่าอุปการะมารดาบิดาได้"^{๕๐}

สรุปได้ว่า บุตรธิดาพึงมีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดา ไม่เป็นผู้มีมานะ การทำตน
เป็นบุคคลแข็งกระด้างด้วยอำนาจความถือตัว เช่น ความแข็งกระด้างโดยถือตนว่ามียศ มีอำนาจ มี
ตำแหน่งสูง ความแข็งกระด้างโดยโอคทรพยัคฆ์โดยความถือตัวว่าตัวเองมีทรัพย์สมบัติมาก มี
ครอบครัวความเป็นอยู่ที่ดี ความแข็งกระด้างโดยถือว่าตนมีชื่อเสียงในสังคมแล้วลืมนุญคุณที่มารดา
บิดาเคยสงเคราะห์แก่ตน เป็นต้น การมีมานะถือตนดังกล่าวย่อมนำไปสู่ทางแห่งความทุกข์ ความ
เสื่อม เป็นผู้ไม่เจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า

^{๔๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๓๐๕.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๐.

^{๕๐} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม
๒, หน้า ๒๑๘.

๓.๓ บทสรุป

จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมและเป็นปทัชชหีการบารุงมารดาบิดา สามารถสรุปเนื้อหาสาระประเด็นที่สำคัญได้ดังนี้

๑. หลักธรรมที่ส่งเสริมต่อการบารุงมารดาบิดา

เป็นหลักธรรมฝ่ายกุศลที่สนับสนุนให้บุตรธิดาได้นำไปประพฤติปฏิบัติต่อมารดาบิดา ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาดังกล่าว มีดังนี้ ๑) หลักกตัญญูกตเวทิตะ หลักธรรมสำหรับบุตรพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาผู้มีพระคุณ ๒) หลักพรหมวิหาร ๔ หลักธรรมอันประเสริฐ ๓) หลักสังคหวัตถุ ๔ หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ๔) หลักฃรวาส ๔ หลักธรรมของฃรวาสหรือผู้ครองเรือน ๕) หลักทศ ๖ หลักธรรมที่ใช้เป็นแนวทางปฏิบัติตนต่อบุคคลต่างๆรอบตัวเรา ๖) หลักการละ ๖ เป็นหลักธรรมแห่งความเคารพนับถือในสิ่งที่ดีงาม และหลักสมชีวิธรรม ๔ เป็นหลักแห่งการครองเรือนของสามีภรรยาที่มีความดีเสมอกัน

๒. หลักธรรมที่เป็นปทัชชหีการบารุงมารดาบิดา

จัดเป็นหลักธรรมฝ่ายอกุศล เป็นไปในทางแห่งความเลื่อมและความชั่ว อันนำมาสู่ความทุกข์ทั้งมวล บุตรธิดาไม่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติ หลักธรรมดังกล่าวมีดังนี้ ๑) อกุศลมูล ๓ หลักธรรมว่าด้วยรากเหง้าแห่งความชั่วทั้งปวง ๒) อบายมุข ๖ หลักธรรมว่าด้วยทางแห่งความเลื่อมทางแห่งความฉิบหาย ๓) อคติ ๔ หลักธรรมที่ว่าด้วยความลำเอียง ความประพฤติที่ผิด ไม่เที่ยงธรรม ๔) ปมาทธรรม หลักธรรมว่าด้วยความประมาทในชีวิต ๕) มานะ ๕ หลักธรรมว่าด้วยการถือตัว การสำคัญตนกว่าคนอื่น

ดังนั้นเมื่อบุตรธิดาได้ทราบถึงหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ควรประพฤติปฏิบัติและไม่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติดังกล่าวแล้ว ควรเลือกประพฤติปฏิบัติแต่สิ่งที่ดีงาม ไม่กระทำในสิ่งที่เป็นอกุศล หากกระทำได้ดังนี้อันส่งผลย่อมเกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว และสังคมไทย อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมพัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองอีกด้วย